

ȘTIRI NOI DESPRE COMUNITATEA PONTICĂ ÎN SEC. II E.N.

Pe marginea unei inscripții agonale din Histria *

DE

D. M. PIPPIDI

Inscripția publicată în paginile ce urmează a fost descoperită în campania anului 1951 în zona centrală a Histriei, și mai precis în sectorul convențional numit *Domus*, printre ruinele unor edificii din ultima fază de viațuire a cetății. La fel cu cele mai multe texte epigrafice provenind din coloniile de pe litoralul dobrogean al Mării Negre, noul document n-a fost deci găsit în punctul unde va fi fost expus în antichitate, ci într-un loc diferit, refolosit ca material de construcție.

Muz. Histria, inv. nr. 259. Placă de calcar ruptă sus și jos, mai puțin la dreapta și la stînga, înaltă de 43, largă de 53 și groasă de 13 cm. Înălțimea literelor: 12 mm. Marginea dreaptă e vătămată în chip inegal: mai mult sus, unde lacuna e de aproximativ 10 cm; mai puțin jos, la nivelul ultimelor rînduri, unde lespedea e aproape întreagă. Suprafața pietrei fiind în mai multe locuri roasă și literele tocite, citirea e anevoioasă, pe alocuri nesigură. Scris îngrijit, deși lipsit de eleganța altor documente histriene contemporane. După caracterele paleografice și unele indicii de ordin prosopografic relevante mai departe, din anii 140—160 e.n.

- ..... ΣΑΜΟ.....
[... νικήσαν]τες ἐπὶ ἀγωνοθέτο[υ ...]
[ca. 10 l.], προστατούντων δὲ Μ. Ο[ύλ. Ἀρτεμι-]
δώρου, πρώτου ποντάρχου καὶ υἱο[ῦ τῆς]
5 [πό]λεως, Μ. Ο[ύλ. Καλλιστράτου, Μ. Ο[ύλ. Σα[βεινι-]
ανοῦ, Μ. Ο[ύλ. Πραίσεντος, Μ. Ο[ύλ. Γερμανικο[ῦ],
Κομινίου Εὐξενίδου νεωτέρου, ποντάρχου, [Μ.]
Ο[ύλ. Δημητρίου, Διογένου Κάρπου, Ἀρτεμιδώ-]
ρου Κάρπου, Καλπουρνίου Κάρπου, Ἡροδ[ώρο-]
10 υ Κάρπου, Καλλιστράτου Κάρπου, Αἰλ. Ἀρτε[μιδώ-]

* Într-o formă concisă, paginile ce urmează redau conținutul unui studiu mai amplu publicat în BCH, LXXXIV, 1960 (2), p. 434—455.

- ρου Διοσκουρίδου, Π. Αἰλ. Φαιδρίου, Κάρπου [Ἄπο-]
 λλοδάρου, Διονυ[σ]ί[ο]υ Μοιροδώρου, Χαιρή[μονο-]
 ς Παπίου, Παλλίωνος Μέμνονος, Θεοκλέου [1-3 l.]
 [. . .] Α, ἀρχιερατεύοντος Π. Αἰλ. Ἑκαταίου, μεσο-
 15 χορήσαντος δὲ Μ. Αἰλ. Οὐαλεριανοῦ, τὸν ἐξ[ρὸ-]
 ν ἀγῶνα· ὃν[ό]ματα τῶν ἱερησαμέν[ω]ν [κα-]
 ἰ συνκ[υ]γωνισαμένων καὶ [φ]ιλοτεμισαμέ[νω]-
 ν· ννν [Μ.] Οὐλ[π.] Οὐαλερια[νός], ννν
 [4-5 l.] ὁς Γλύκ[ω]ν[ο]ς, Γ. Οὐαλέριος Πρόκλ[ος],
 20 [3-4 l.] ὁς Γερμαν[οῦ], Ῥωμανός Κοίντος,
 [3-4 l.] ὁς Μενεκράτ[ου], ΛΙ[. . .] ΛΙΣ Καλλικλέου.

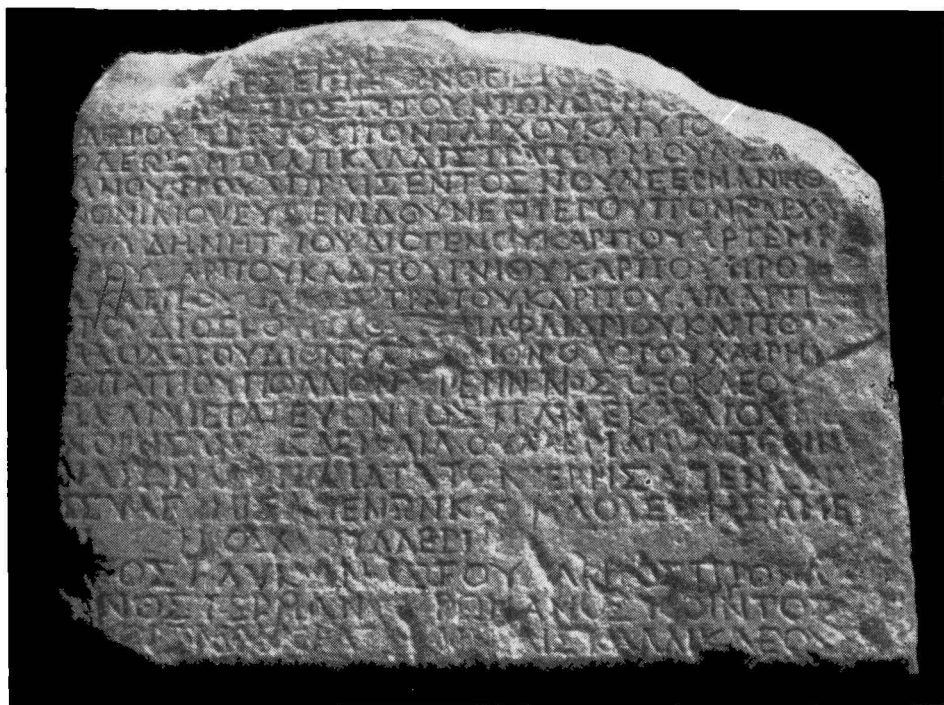

Fig. 1

R. 1 aproape în întregime distrus: din cele patru litere notate, abia ultimele două sînt sigure. -R. 2: din primul T, extremitatea inferioară a hastei verticale; la sfîrșit, după O, hasta verticală a lui Y. -R. 3: la început, după o lacună de circa patru litere, extremitatea inferioară a unei haste verticale, apoi YOY; la sfîrșit, O aproape cu totul distrus. -R. 5: la început, O încă vizibil; la sfîrșit, după A, urme din bucla inferioară a unui B. -R. 7: din primul K, abia hastele înclinate. A treia literă e sigur M, cu toate că în fotografie seamănă mai mult cu un N; ceva mai departe, Ξ în parte distrus, dar totuși sigur. La sfîrșit, după APXOY, hasta înclinată spre

dreapta. -R. 10: la început, Y sigur; din ultima literă, abia o hastă verticală și începutul barelor orizontale. -R. 12: la sfârșitul rîndului, după H, hasta verticală și începutul unei bare înclinate spre stînga. -R. 13: primul Σ sigur. La sfârșitul rîndului lacună de trei semne, care ne-a lipsit de o parte din patronimicul lui Theocles. Dacă, așa cum cred, acesta număra șase litere, din care ultima sigur un A, o întregire de tipul 'Απελλᾶ sau 'Αχυλλᾶ are multe șanse de probabilitate. -R. 15: la sfârșit, după IE, lacună de două semne. -R. 16: după ΑΓΩΝΑ, s-ar părea că e loc pentru o literă, dar e vorba mai probabil de un defect al pietrei. Oricum, ONOMATA și ceea ce urmează nu lasă loc îndoiei. -R. 17: primul Ν din ΣΥ<Ν>ΑΓΩΝΙΣΑΜΕΝΩΝ omis de lapicid, care pare a fi schițat o ligatură între Y și A. Ceva mai departe, din Φ, abia hasta verticală; tot așa, din Τ. Între Ε și Μ, spațiu suficient pentru un *iota*. La sfârșitul rîndului, lacună de două semne. -R. 18: la început, extremitățile superioare a două haste verticale, apoi nimic. După ΟΥΑΛΕΠΙ[ΑΝΟΣ], nici o altă urmă de literă. -R. 21: la început, lacună de trei semne, după care mi se pare a recunoaște ΝΟΣ. Între ΜΕΝΕΚΡΑΤ[ΟΥ] și ΚΑΛΛΙΚΛΕΟΥ văd întâi un Λ (?) urmat de un Ι, apoi o lacună de două semne, apoi o hastă înclinată spre stînga, în sfârșit ΙΣ.

Traducere:

«... biruitori la concursul sacru în timpul *agonothetului*. . . , fruntași <ai asociației> fiind M. Ulpus Artemidoros, prim pontarh și fiu al cetății, M. Ulpus Callistratos, M. Ulpus Sabinianus, M. Ulpus Praesens, M. Ulpus Germanicus, Cominius Euxenides cel tânăr, pontarh, M. Ulpus Demetrius, Diogenes al lui Carpos, Artemidoros al lui Carpos, Aelius Artemidoros al lui Dioscourides, P. Aelius Phaidrias, Carpos al lui Apollodoros, Dionysios al lui Moirodoros, Chairemon al lui Papias, Pollion al lui Memnon, Theocles al lui. . . ; prim preot: P. Aelius Hecataios, iar conducător al corului: M. Aelius Valerianus.

Numele foștilor preoți ai asociației, ale concurenților și membrilor de onoare: M. Ulpus Valerianus, . . . al lui Glycon, C. Valerius Proclus, . . . al lui Germanos, Romanos al lui Quintus, . . . al lui Menecrates, . . . al lui Callicles. »

Cît se poate judeca, lespedeza fragmentară ne-a păstrat lista învingătorilor la un concurs sacru (ἱερὸς ἀγών), după toate probabilitățile organizat chiar în Histria, unde asemenea manifestări de caracter poetic-muzical sînt în mai multe rînduri atestate nu numai în cursul secolului II, dar și la începutul secolului III e.n.¹ Ca inscripția din zilele lui Severus Alexander, documentul nostru trebuie să fi început cu un omagiu adus autorităților imperiale, înainte de a se referi la împrejurările întrecerii și la persoanele prin al căror merit biruința va fi fost cîștigată: concurenții (συναγωνισάμενοι) și conducătorul corului (μεσόχορος), a cărui mențiune singură arată că e vorba de un concurs muzical, din acelea organizate mai des în cinstea lui Dionysos, la sărbătorile anuale ale acestei divinități².

¹ D. M. Pippidi, în SCIV, VI, 1955, p. 61—74 = *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 197—212; de asemeni unele inscripții inedite, ce urmează a fi publicate în *Histria II* (în pregătire).

² Cf. M. P. Nilsson, *The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age*, Lund, 1957, p. 59 și urm. și, pentru rolul muzicii în ceremoniile obișnuite ale cultului dionysiac, inscripția din Teos la Sokolowski, *Lois sacrées de l'Asie Mineure*, Paris, 1955, nr. 28, r. 7—10: ὕμνους [ᾄδουσι καθ' ἐκάστην ἡμέραν τοῦ προκαθηγεμῆνος τῆς πόλεως] θεοῦ Διονύσου ἐν τῇ ἀνολίξει τοῦ νεῶ ὑπὸ τῶν ἐ[φ]ήβων καὶ τοῦ ἱερέως.

Asemenea echipe de cîntăreți se alcătuiau fie din tineri (ὑμνωδοὶ νεώτεροι ¹), fie din adulți (ὑμνωδοὶ πρεσβύτεροι ²), ultimii recrutați în mod obișnuit dintre membrii *gerousiei*, sau funcționînd sub auspiciile *gerousiei* ³. Măcar că lucrul nu-i spus limpede în textul mutilat, acesta trebuie să fi fost cazul corului de care ne ocupăm, printre ai cărui προστάται (alcătuiind un soi de consiliu de conducere al asociației) întîlnim numele mai multor membri de seamă (φιλότιμοι) ai *gerousiei* histriene reorganizate în ultimul an al domniei lui Hadrian ⁴. Din cei 19 προστάται ai grupului de cîntăreți 11 figurează nominal printre fruntașii *gerousiei*, și anume: M. Ulpius Artemidoros, în col. B, r. 2–24; M. Ulpius Callistratos, în col. B, r. 63; M. Ulpius Praesens, în col. B, r. 46; M. Ulpius Demetrius, în col. A, r. 38; Diogenes Carpou, în col. A, r. 77; Artemidoros Carpou, în col. B, r. 60; Herodoros Carpou, în col. B, r. 44; Callistratos Carpou, în col. B, r. 45; Aelius Artemidoros, fiul lui Dioscourides, în col. A, r. 41; P. Aelius (Artemidoros), fiul lui Phaidrias, în col. A, r. 74; Carpos Apollodorou, în col. B, r. 34. Dar restul de opt nu erau nici ei străini de acest grup « suspus » al societății histriene, de vreme ce M. Ulpius Sabiniannus și M. Ulpius Germanus par a fi fost cetățeni romani (cum o proclamă ale lor *tria nomina*), Calpournios — fiu al *gerousiastului* Carpos (la fel cu Diogenes, Artemidoros, Herodoros și Callistratos), iar din ultimii cinci (Cominios, Dionysios, Chairemon, Pollion, Theocles) — măcar unii membri ai *gerousiei*, al cărei *album* oferă mai multe nume de persoane purtînd fie același nume, fie același patronimic ⁵. Pentru a încheia cu aceste confruntări, și fără a mă ocupa pentru moment de persoana lui M. Ulpius Artemidoros, aș vrea să semnaliez că trei din fruntașii ce ne rețin atenția figurează în diferite documente contemporane, de fiecare dată la loc de cînte și de fiecare dată în condiții ce nu lasă îndoială în privința faptului că e vorba de aceiași oameni: Callistratos al lui Carpos, într-un *album* publicat de Pârvan în 1923 ⁶, de curînd reeditat și comentat de I. I. Russu ⁷; M. Ulpius Demetrius, în decretul în cinstea Abei, în calitate de propunător al hotărîrii adoptate de Adunare ⁸; în sfîrșit, Carpos al lui Apollodoros, în lista subscriitorilor în vederea construirii la Histria a unei grote mitriace ⁹.

Această simplă enumerare e deajuns pentru a dovedi existența în Histria epocii romane a acelei pături privilegiate prin rang și avere, care, de-a lungul primelor veacuri ale erei noastre, în întregul Răsărit grec, a constituit clasa conducătoare a orașelor, concentrînd în mîinile ei magistraturile și răspunderile, dar nepierzînd nici un prilej de a-și primi — sub formă de onoruri și de satisfacții de amor propriu — răsplata ostentelilor și a sacrificiilor materiale ¹⁰. Textele citate mai îndreptățesc însă și o concluzie cronologică, în sensul că lista membrilor *gerousiei* fiind gravată în 138, iar celelalte inscripții la care m-am referit puțin mai tîrziu,

¹ IGB, I, 17, 160.

² IGB, II, 666.

³ Amănunte la D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a Romîniei*, p. 206–207.

⁴ V. Pârvan, *Histria IV* (= ARMSI, XXXVIII, 1916), p. 596, nr. 20 = SEG., I, 330.

⁵ Euxenides: col. A, r. 25, 27, 72, 87, 104; Dionysios: col. A, r. 17, 23, 26, 35, 52, 80, 105; Chairemon: col. B, r. 76.

⁶ *Histria VII* (= ARMSI, s. III, t. II, m. 1), nr. 38, r. 4.

⁷ SCIV, IX, 1958, p. 39 și urm.

⁸ Em. Popescu, SCIV, V, 1954, p. 450, r. 2–3 (= Dacia, N. S., IV, 1960, p. 274).

⁹ Dacia, II, 1925, p. 218, nr. 21, r. 12.

¹⁰ Cf. L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris, 1940, p. 257–258 și, în cazul special al Histriei, D. M. Pippidi, SCIV, IX, 1958, p. 357–371.

documentul pe care-l comentez poate fi atribuit cu multă probabilitate ultimilor ani ai lui Antoninus Pius sau primilor ani ai domniei lui Marcus Aurelius. Din acest punct de vedere, examenul numelor pe care le conține poate fi socotit revelator, întrucât — alături de șase *Ulpii* și de trei *Aelii* — găsim în el un *Pollion* fiu al lui Memnon, a cărui prezență în Histria nu-i desigur fără legătură cu misiunea dunăreană a lui T. Pomponius Proculus Vitrasius Pollio, guvernator al Moesiei Inferioare în anii 157—158¹. Cam în aceeași vreme, un alt Πωλλίων, de data aceasta cetățean roman, își face apariția în calitate de eponym al cetății într-o listă de preoți ai lui Dionysos Carpophoros² și, dacă ipoteza formulată cu alt prilej e exactă³, într-o inscripție onorifică publicată de Pârvan⁴.

Despre ceilalți demnitari ai asociației de cîntăreți amintiți în text, fiecare la locul corespunzător rangului sau meritelor în cîstigarea izbînzii, e puțin de spus, fie pentru că e vorba de lucruri cunoscute, fie pentru că — în studii anterioare — am mai avut prilej să mă opresc asupra-le, comentînd inscripții similare. E știut, de pildă, că orice asociație greacă de oarecare importanță avea în slujba ei unul sau mai mulți ἑρπείς⁵, după cum e știut că orice asociație, oricît de modestă, avea un număr mai mare sau mai mic de φίλοῦμοι (membri «donatori», sau «de onoare»), distinși cu acest titlu pentru serviciile aduse și, mai ales, pentru donațiile făcute asociației⁶. Tot atît de cunoscute, de altă parte, sînt titlurile de ἀγωνοθέτης și de μεσόχορος, atribuite acelor membri ai asociației a căror situație socială sau calificare profesională îi recomanda pentru situațiile de organizator al concursurilor și de conducător al corului⁷.

În schimb, o precizare mi se pare utilă în cazul lui P. Aelius Hecataios, al cărui nume și al cărui titlu ne-ar putea face să ne gîndim la un ἀρχιερεύς al Comunității pontice sau la un ἀρχιερεύς municipal, dacă locul pe care-l ocupă în listă — între grupul de προστάται și conducătorul corului, M. Aelius Valerianus — nu ne-ar da a înțelege că, în raport cu ceilalți «fruntași», poziția sa în societate era mai modestă și că, cu multă probabilitate, ne găsim înaintea unui demnitar colegial, a unui «prim-preot» a cărui autoritate se exercita asupra obișnuiților preoți din serviciul asociației⁸.

Cu totul alta trebuie să fi fost poziția în societatea histriană de la mijlocul sec. II a celor doi προστάται M. Ulpius Artemidoros și Cominius Euxenides «cel tinăr», ultimul calificat drept simplu «pontarh», în timp ce primului i se atribuie titlurile de *prim pontarh* și de *fiu al cetății*: πρῶτος ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως. Într-un caz și în celălalt e vorba de persoane ajunse la demnitatea cea mai înaltă pe care o putea ocupa în epoca imperială un grec originar dintr-un oraș de pe coasta vestică a Mării Negre, și anume aceea de președinte al confederației de cetăți cunoscute sub numele de κοινὸν τῶν Ἑλλήνων sau κοινὸν τῆς Πενταπόλεως (resp. Ἑξαπόλεως), întemeiată după toate probabilitățile o dată cu anexarea de romani a țărmului trac și sortită să dureze cel puțin pînă în prima jumătate a sec.

¹ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940, p. 72—75.

² *Histria I* (București, 1954), p. 524, nr. 15 = Dacia, N. S., III, 1959, p. 395, nr. 3.

³ *Histria II* (în pregătire).

⁴ *Histria IV*, p. 631, nr. 29.

⁵ F. Poland, *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909, p. 339 și urm.

⁶ Poland, *op. cit.*, p. 411; cf. L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, p. 276 și urm.

⁷ Literatura la D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, p. 208—210.

⁸ Poland, *Gesch. griech. Vereinswesens*, p. 343 și urm.

al III-lea, de cînd datează cele mai recente documente epigrafice referitoare la această problemă¹. Cum nu poate fi vorba să risipim în acest loc toate nedumeririle legate de organizarea și funcționarea Comunității pontice², mă mulțumesc să arăt că, în interpretarea mea, titlul de *πρῶτος ποντάρχης*, purtat de Artemidoros, are a fi înțeles nu în sens ierarhic, ci cronologic, — cu alte cuvinte indică nu pe cel mai înalt în grad dintre mai mulți pontarhi care și-ar fi exercitat mandatul simultan, ci pe cel dintîi pontarh de origine histriană, pe primul histrian ajuns să ocupe înalta demnitate, ai cărei titulari se recrutau succesiv dintr-un oraș sau altul al Comunității pontice³. Cît privește cel de-al doilea titlu purtat de Artemidoros — acel de *fiu al cetății*: *υἱὸς τῆς πόλεως* — e vorba în chip evident de un epitet onorific menit să sublinieze poziția eminentă ocupată în mijlocul concetățenilor săi și care, în aceeași formă sau în forme ușor diferite, se întâlnește în primele secole ale erei noastre în inscripțiile a numeroase orașe din întreg Răsăritul elenic⁴.

În aceste condiții, e ușor de înțeles locul cu totul neobișnuit deținut de M. Ulpus Artemidoros nu numai în cadrul asociației de hymnozi (în al cărei *album* figurează pe primul loc al grupului de *προστάται*), dar, după toate aparențele, în întreaga societate histriană a sec. II, pe care decenii de-a rîndul pare s-o fi dominat prin prestigiul unei mari averi și importanța funcțiilor deținute. Particular de instructivă, sub acest raport, e o inscripție editată în mai multe rînduri în secolul trecut și de care am avut prilejul să mă ocup într-un studiu recent⁵, ale cărei date ne ajută să înțelegem că în afara demnității de pontarh (asociată cu aceea de *ἀρχιερεὺς* al Comunității grecilor din Pont), Artemidoros și-a cîștigat în ochii concetățenilor săi merite însemnate în calitate de membru al colegiului de arhonți, de șef al serviciului de aprovizionare a orașului și de sol al Histriei, însărcinat cu mai multe misiuni diplomatice:... 'Αρτεμιδώρου... εὐθηνιάρχου καὶ πολλὰκις ἐν [ταῖς ἀφορμαῖς τοὺς πολίτας καὶ τοὺς ἐνοῖ]χοῦντας ξένους θρέψαντο[ς καὶ πᾶσας λειτουργίας ἐκτελέσαντος προθύ]μω, ἄρξαντος καὶ πρεσ[βεύσαντος δωρεάν ὑπὲρ τῶν τῆς πόλεως δικαίων κ.τ.λ.]⁶.

Dacă, după interpretarea propusă înainte, M. Ulpus Artemidoros pare să fi fost cel dintîi pontarh originar din Histria, către mijlocul sec. II e.n., din a doua jumătate a aceluiași veac și din prima jumătate a veacului următor inscripțiile ne-au păstrat numele mai multor fii ai cetății de pe țărmul lacului Sinoe ridicați la demnitatea de președinți ai Comunității pontice: Cominius, fiul lui Euxenides

¹ D. M. Pippidi, *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 511—514.

² Pentru literatura mai veche a chestiunii și o încercare de stringere laolaltă a materialelor privitoare la pontarhi din sec. II—III, vezi studiul meu din BCH, LXXXIV, 1960 (2), p. 434 și urm., și, mai jos, paginile 297—299.

³ În acest sens, cf. și explicația titlului *πρῶτος* 'Αρμενιάρχης propusă de Behrendt Pick, REA, XVI, 1914, p. 283, n. 2, împărtășită și de Franz Cumont, în *Anatolian Studies presented to W. M. Ramsay*, Manchester, 1923, p. 117.

⁴ *πατὴρ τῆς πόλεως*, la Olbia: IPE, I², 42, 46 a, 54, 174; *κτίστης τῆς πατρίδος*, la Pergam: OGI, 491; *υἱὸς τῆς γερουσίας*, la Thasos: Chr. Dunant & J. Pouilloux, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos*, II (Paris, 1958), p. 126, nr. 238; *υἱὸς τῆς πόλεως*, la Tomis: G. Perrot, *Mémoires d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire*, Paris, 1875, p. 447; *υἱὸς τοῦ Πόντου*: Perrot, *ibid.*, p. 447.

⁵ SCIV, IX, 1958, p. 357—371.

⁶ Despre posibilitatea ca numele personajului să fi fost șters din inscripțiile *Histria* IV, nr. 27—28, vezi studiul în mai multe rînduri citat din BCH, LXXXIV, 1960 (2), p. 464.

(amintit în r. 7 al inscripției pe care o comentăm, cu multă probabilitate al doilea pontarh histrian, în ordine cronologică) ; necunoscutul al cărui nume a fost martelat pe inscripțiile publicate de Pârvan în *Histria IV*, nr. 27—28, și despre care am făcut presupunerea că a putut fi același M. Ulpus Artemidoros ; în sfârșit, în epoca Severilor, Birrius Leo și T. Aelius Min(ucianus?), ambii pomeniți într-o dedicație fragmentară, astăzi pierdută ¹.

APENDICE

Pontarhi ai Comunității pontice din sec. II—III

Lista președinților așa-zisului κοινὸν τῶν Ἑλλήνων, nume oficial al confederației orașelor grecești din Moesia Inferioară, a fost întocmită în două rînduri de la sfîrșitul secolului trecut: mai întîi de Demetrius Kalopothakes, în teza sa despre provincia romană a Traciei ², apoi de Jules Toutain, într-un studiu anume închinat organizării acestei Comunități în primele veacuri ale erei noastre ³. Cum e lesne de înțeles, nici unul nici celălalt nu dispuneau, la data cînd scriau, decît de un număr restrîns de documente, astfel încît — cu ușoare deosebiri — pontarhii menționați în cele două cataloage sînt în esență aceiași ⁴.

De atunci, descoperirile epigrafice sporind simțitor, istoria Moesiei sub Principat începe a ne fi mai bine cunoscută. Și, dacă asupra originilor și funcționării Comunității pontice nu sîntem mai bine informați decît acum șazecei de ani, cel puțin dispunem de un număr considerabil mai mare de informații asupra persoanelor învestite cu demnitatea de pontarh în secolele al II-lea și al III-lea. Așa fiind, nu va fi desigur fără folos să încercăm a întocmi o dată mai mult lista acestor demnitari, grupîndu-i după cetățile de origine și renunțînd la orice pretenție de a introduce în înșiruirea lor o ordine cronologică pe care impreciziunea documentelor ar face-o iluzorie.

ISTROS

1. M. Ο[ὔλ. Ἀρτεμίδωρος, πρῶτος ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως.

Muz. Histria, inv. nr. 259. Mai sus, p. 291 și 295—296. Cf. D. M. Pippidi, SCIV, IX, 1958, p. 357—369.

¹ C. Moisil, BCMI, IV, 1911, p. 106; J. Weiss, JOAI, XIV, 1911, Beibl. 149—154.

² *De Thracia provincia Romana*, Lipsiae, 1893, p. 69.

³ *Les pontarques de la Mésie Inférieure*, în Mémoires de la Société des Antiquaires de France, LXII, 1901, p. 123—144.

⁴ Nouă la Kalopothakes; același număr la Toutain. De observat totuși că în lista primului figurează un pontarh care n-a existat niciodată, de vreme ce în cele două inscripții citate după Müllenhoff, Hermes III, 1869, p. 140, nr. 1—2 (și care, înainte de a fi reeditate de învățatul german, fuseseră publicate de Mursakewicz: astăzi IPE, I², 138 și 142), departe de a se pomeni un oarecare « Achilleus... aetatis incertae » (*op. cit.*, p. 69), e vorba de Ἀχιλλεὺς Ποντάρχης, al cărui cult s-a bucurat la Olbia de o deosebită faoare, judecînd după marele număr de dedicații strîne în culegerea lui Latîșev (IPE, I², 53 și 130—144), înainte de a forma obiectul unui studiu special din partea lui E. Diehl, RE, XXII, col. 1—11.

2. Κομίνιος Εὐξενίδου, νεώτερος, ποντάρχης.

Muz. Histria, inv. nr. 259. Mai sus, p. 291 și 295—296.

3. ? ?

Doi cippi martelați, încastrați în zidul de înconjur al Histriei, găsiți și publicați de V. Pârvan, *Histria IV*, p. 623, nr. 27 și p. 625, nr. 28. Dacă ipoteza formulată la p. 297 are șanse să fie cîndva confirmată de descoperirea unui nou document, omul al cărui nume a fost șters în aceste inscripții onorifice ar putea fi M. Ulpius Artemidoros, înregistrat mai sus sub nr. 1.

4. [Β]ίρριος Λέων, ποντάρχης.

Stelă de marmoră, altădată în colecția D. G. Ionescu-Tulcea, astăzi dispărută. C. Moisil, *BCMI*, IV, 1911, p. 106; J. Weiss, *JOAI*, XIV, 1911, Beibl. 149—154.

5. Τίτος Αἴλιος Μιν[ουκιανός], ποντάρχης τῆς Πενταπόλεως.

Stelă de marmoră, altădată în colecția D. G. Ionescu-Tulcea, astăzi dispărută. C. Moisil, *BCMI*, IV, 1911, p. 106; J. Weiss, *JOAI*, XIV, 1911, Beibl. 149—154.

TOMIS

6. Φαίδρος, ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως.

Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, IV, p. 105; G. Perrot, *Mémoires d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire*, Paris, 1875, p. 447; Toutain, *Mém. Soc. Ant. de France*, LXII, 1901, p. 127, nr. 3 (=IGR, I, 634).

7. Τ. Φλάουιος Ποσειδώνιος, υἱὸς Φαίδρου, ποντάρχης, ἄρξας τῆς Ἑξαπόλεως, υἱὸς τοῦ Πόντου καὶ πρῶτος ἀγνωσθέντος θεοῦ Ἀντινόου.

Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, IV, p. 105; G. Perrot, *Mémoires d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire*, Paris, 1875, p. 447; Toutain, *Mém. Soc. Ant. de France*, LXII, 1901, p. 127, nr. 3 (=IGR, I, 634).

8. Τ. Κομίνιος Κλαυδιανὸς Ἑρμάφιλος, ποντάρχης τῆς Ἑξαπόλεως καὶ ἀρχιερεὺς καὶ ἱερεὺς τῶν β' αὐτοκρατόρων.

Gr. Tocilescu, *AEM*, VI, 1882, p. 22, nr. 44; Toutain, *Mém. Soc. Ant. de France*, LXII, 1901, p. 127, nr. 4 (=IGR, I, 632). Cf. și *AEM*, XI, 1887, p. 43, nr. 56; Toutain, *op. cit.*, p. 128, nr. 5.

9. Διονυσόδωρος, ποντάρχης.

Gr. Tocilescu, *AEM*, VI, 1882, p. 29, nr. 59; Toutain, *Mém. Soc. Ant. de France*, LXII, 1901, p. 128, nr. 6 (=IGR, I, 635).

10. Πρεῖσκιος Ἀννιαν[ός], ποντάρχης, ἄρξας τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀρχιερασάμενος.

Kirchhoff, *Monatsber. Akad. Berlin*, 1861, p. 1042, nr. 2; Koumanoudis, *Pandora*, 1 iunie 1868; Newton, *Gr. Inscr. Br. Museum*, II, 1883, nr. 175; Toutain, *Mém. Soc. Ant. de France*, LXII, 1901, p. 126, nr. 1 (=IGR, I, 630); L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris, 1940, p. 103, nr. 42.

11. Αὐρ. Πρεῖσκιος Ἰσιδωρος, ποντάρχης . . . καὶ ἀρχιερασάμενος¹.

¹ Cum a observat cel dintîi Louis Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris, 1940, p. 102—103, e neîndoios că unul sau altul din cei doi *Priscii* menționați sub numerele 10—11 figurează deopotrivă în epigrama publicată aproape simultan de Kontoleon-Reinach, în *RÉG.*, XII, 1899, p. 390—391, și de Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucarest, 1900, p. 224, mai tirziu reeditată de Toutain, *Mém. Soc. Ant. de France*, LXII, 1901, p. 129, nr. 7 (=IGR, I, 636) și de L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, p. 101, nr. 41.

Kirchhoff, Monatsber. Akad. Berlin, 1861, p. 1042, nr. 1; Koumanoudis, *Pandora*, 1 iunie 1868; Newton. *Gr. Inscr. Br. Museum*, II, 1883, nr. 174; Toutain, *Mém. Soc. Ant. de France*, LXII, 1901, p. 126, nr. 2; IGR, I, 631; L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec.*, Paris, 1940, p. 103, nr. 43.

12. [τοῦ δεῖνα] β' ποντάρχου]

Gr. Tocilescu, AEM, XIV, 1891, p. 29, nr. 60.

CALLATIS

13. [T.] Φλ. Α . . . [ποντά]ρχης τῆς ἑξ[απόλεως].

Th. Saucieu-Săveanu, *Dacia*, VII-VIII, 1937/40, p. 251, nr. 18.

14. [Οὐ]ολέριο[ς . . .], [π]οντάρχ[η].

Gr. Tocilescu, AEM, VI, 1882, p. 7, nr. 13; Toutain, *Mém. Soc. Ant. de France*, LXII, 1901, p. 129, nr. 8 (=IGR, I, 631)

15. Φλ[άουιος] Φάρος, ποντάρχης καὶ βασιλεὺς καὶ ἀρχιερεὺς.

D. M. Pippidi, *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 511–514.

DIONYSOPOLIS

16. Μ. Αὐρ. Ἀντίπατρος Παπα, ἀρχιερεὺς καὶ ποντάρχης τῆς ἰδίας πατρίδος.

M. Mircev, *BIAB*, XIX, 1955, p. 225–231; G. Mihailov, *IGB*, I, 14.

ODESSOS

17. Ἡρόσδοτος Φαρνάγου, ἄρξας τοῦ κοινοῦ τῆς Πενταπόλεως.

CIG, 2056 c (=IGR, I, 658); Toutain, *Mém. Soc. Ant. de France*, LXII, 1901, p. 130, nr. 9; Mihailov, *IGB*, I, 64.

18. [Διο]νύσιος Ἀγα[θήνορος], π[ο]ντάρχης.

H. Škorpil, AEM, XVII, 1894, p. 203, nr. 82 (=IGR, I, 660); Toutain, *Mém. Soc. Ant. de France*, LXII, 1901, p. 130, nr. 10; Kalinka, *Ant. Denkmäler in Bulgarien*, Wien, 1906, nr. 99 (=IGR, I, 1443); S. Velkov, *BIAB*, VIII, 1934, p. 461, nr. 6; K. Škorpil, *ibid.*, XIV, 1904–1942, p. 19, nr. 35; G. Mihailov, *IGB*, I, 66.

19. Νουμήνιος . . . (ποντάρχης?).

Chr. Danov, *Klio*, XXXI, 1938, p. 346 (=BIAB, XII, 1938, p. 243=AE, 1939, nr. 128); G. Mihailov, *AUSOf. fac. filol.*, XLVIII, 1952–1953, p. 240, nr. 6 = *IGB*, I, 65.

20. ? ?, [πον]τάρχης καὶ ἀ[γωνα]θέτης].

M. Mircev, *BSA Varna*, VIII, 1951, p. 37, nr. 80; G. Mihailov, *IGB*, I, 67.

21. . . . ἡς Θεοτίδου, ποντάρχης καὶ ἀγω[νο]θέτης.

G. Mihailov, *IGB*, I, 295.

MESAMBRIA

22. ? ?, (ποντάρχης?).

CIG, 2053 d; Latîşev, *AM*, IX, 1884, p. 222, nr. 7; G. Mihailov, *IGB*, I, 320.

НОВЫЙ ДОКУМЕНТ О ПОНТИЙСКОМ KOINON ЗАМЕТКИ ОБ АГОНИСТИЧЕСКОЙ НАДПИСИ В ИСТРОСЕ

РЕЗЮМЕ

Комментированное издание *альбома* авторов победных гимнов сакрального конкурса от 140—160 гг. н.э. Отрывочный список содержит имена многих известных историков, встречающиеся также и в других эпиграфических документах данной эпохи. Исследуя эти просопографические элементы, автор особенно останавливается на карьере М. Ульпия Артемидора и Коминия, сына Евксенида, «младшего» (соответственно «первый понтарх» и «понтарх»), которые лучше известны, чем их коллеги, и, следовательно, могут обогатить наши сведения об обществе Истроса II в.

В приложении автор пытался составить список всех известных до настоящего времени председателей понтийского *koinon* II—III вв.

В более расширенной форме эта статья опубликована на французском языке в BCH, LXXXIV, 1960 (2), стр. 434—458.

UN NOUVEAU DOCUMENT SUR LE KOINON PONTIQUE EN MARGE D'UNE INSCRIPTION AGONISTIQUE D'ISTROS

RÉSUMÉ

Édition commentée d'un *album* d'hymnodes victorieux à un concours sacré, datant des années 140—160 de notre ère. La liste, fragmentaire, contient les noms d'un assez grand nombre de notables histriens, connus également par d'autres documents épigraphiques de l'époque. En étudiant ces éléments prosopographiques, l'auteur s'attarde plus particulièrement sur les carrières de M. Ulpius Artémidôros et de Cominius, fils d'Euxénidès, «le jeune» (respectivement «premier pontarque» et «pontarque»), mieux connues que celles de leurs collègues et, partant, susceptibles d'enrichir notre connaissance de la société d'Istros au IIe siècle.

En appendice, on a essayé de dresser la liste des présidents du *koinon* pontique connus à ce jour, du IIe aussi bien que du IIIe siècle.

Sous une forme plus développée, la même étude a été publiée en français dans le BCH, LXXXIV, 1960 (2), p. 434—458.